

(Originalni naučni rad)

PREDRAG KRSTIĆ*

PERIKE I GAĆE: O PREDSTAVAMA PROSVETITELJSTVA

U ovom tekstu autor nastoji da prezentuje dve recepcije filozofske formacije koja se naziva prosvetiteljstvom. Ilustracije ili simboli za te dve reprezentacije su literarnog karaktera i potiču iz sredine XVIII veka: u jednom slučaju je to komedija *Filozofi* Šarla Palisoa, a u drugom utopijski roman Luja Sebastijana Mersijea *Godina 2440: pusti san*. Zaključuje se da je reč o potpuno različitim i čak suprotstavljenim predstavama prosvetiteljstva, predstavama koje do danas određuju naše ambivalentno držanje prema tom nejednoznačnom pojmu.

Ključne reči: prosvetiteljstvo, recepcija, reprezentacija, predstava, simbol, koncept.

Nužni smeštaj

Prividna, a možda i stvarna, neozbiljnost naslova ima nekakvo opravdanje. Ona je stvar odluke za određeni način tematizacije. Ona bi da svojim predstavljanjem potencira značaj različitih predstava. Osim toga, ta navodna neozbiljnost se čini pogodnom i s još jednog, više taktičkog nego strateškog, razloga koji se odnosi na veštinu predstavljanja i, važnije, problematizovanja; odnosno, na veštinu predstavljanja problema. Kada je neka velika tema u igri, koju valja izložiti na malom prostoru – a „prosvetiteljstvo”, istovremeno i kao „istorijska ideja” i kao nešto što ima „savremene tendencije”,¹ svakako jeste jedna takva, jedna gromada-tema, sa neprebrojnim pristupima i ispuštima – čini se ne samo primerenijim nego i izglednijim u pogledu

---

* Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.

¹ Članak je unekoliko izmenjena verzija saopštenja „Perike ili gaće: o čemu govorimo kada govorimo o prosvetiteljstvu“. Pod tim naslovom saopšten je na skupu koji je organizovalo Udruženje studenata filozofije Srbije „Prosvetiteljstvo: istorijska ideja i savremene tendencije“, održanom 21. i 22. decembra 2009. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Članak je rađen u okviru projekata br. 43007 i 41004, koje finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

236 rezultata da se odgovori ne jednako glomaznim i nedoglednim zahvatom, nego jednom minijaturom, jednim dobrovoljnim ograničenjem, jednom redukcijom, instrukcijom u vidu tek jednog momenta, slike, amblema, fragmenta, primedbe – koja bi onda mogla da u nekom smislu bude znakovita ili da pripomogne da se rasvetli o čemu se govori kad se govori o... o bilo čemu, pa i o prosvetiteljstvu. Ovde će nas interesovati samo takve slike, intuicije, projekcije, samo, dakle, predstave ili pred-stave, predrasumevanja koja određuju razumevanja, odnosno ono što i pre pojmovne obrade i priredbe obrazuje i omogućuje naše držanje prema prosvetiteljstvu. Interesovaće nas, ukratko, one njegove simboličke prezentacije koje (bi da) reprezentuju, i koje se smatraju reprezentativnim za jednu možda nepovratno odsutnu ili čak nikada i ne-postojeću prezentnost, koju, pak, ni u kom slučaju ne smemo da pretpostavimo njenom predstavljanju...

Modni, odnosno odevni momenti koji se pominju u naslovu možda bi mogli biti takvi simboli. Naime, pitanje koje sam hteo da postavim i slike koje sam hteo da ponudim dali bi se svesti i na ovu formulaciju: šta obući, šta bi bilo primereno staviti na sebe kada se ide na skup o prosvetiteljstvu? Možda će namere postati još jasnije ukoliko to isto ili nešto slično pitamo na sledeći način: gde bi trebalo održati jedan takav skup? To već ne bi bilo tako novo pitanje. U onim slobodnijim pedagoškim (pre)adaptacijama preporučuje se da bi Milećane uglavnom trebalo izučavati zagledan u pučinu, Sokrata (Σωκράτης) i kompaniju na grčkim pjacetama i drugim sastajalištima, Sartra (Sartre) u zadimljenim bistroima... A prosvetitelje? Izuzimam kabinete, učilišta, svečane i konferencijske sale; tamo može bezbedno o svemu i svakako obučen da se priča.

Neću, takođe, ništa novo reći ako kažem da – da bismo ustanovili primerenu lokaciju i *stajling* prosvetiteljskog, kao uostalom i bilo kod drugog diskursa, da bismo otelovili i obukli nas, koji treba da govorimo o prosvetiteljima i u izvesnom smislu ih oponašamo, replikujemo, kao i da bismo se smestili u boje, zvuke, mirise, linije, šare, grafeme njihovog enterijera – nije najlošiji način da se pozove na književnost, za koju vele da bolje od naučne aparature može da oslika, da slikom predstavi karakter(istik)e nekog doba, stava ili kretanja. Ovom prilikom bih ukazao na dva takva primera: čini mi se da oni obeležavaju recepcije (mentalna predstavljanja) „prosvetiteljstva” još u njegovo doba i, verujem, određuju/ograničavaju viđenja (konceptualne predstave) koja ga i potom snalaze.

Teleskop surevnjivog komšije

Prvi primer je iz „neprijateljskog pera”. Takve izvore je i inače sasvim uputno koristiti u ove svrhe. Samorazumevanje zastupnika nekog stanovišta je načelno nepouzdanije od onih vizija koje su proizvodili njegovi neblago-

nakloni kritičari. One su, kada je reč o prosvetiteljstvu, u još većoj meri pogodnije s dva dodatna razloga. Pre svega treba imati na umu da su francuski prosvetitelji predstavljali pre jednu veoma široku „porodicu” (ako i to) nego „zajednicu” mislilaca. A potom, i samo razumevanje prosvetiteljstva je od početka, pa sve više kako je vreme odmicalo, u dobroj meri bilo produkt (ne)razumevanja njegovih neprijatelja, u svakom slučaju onih predstava koje su oponenti imali o njemu.²

Maja 1760. u *Comédie-Française* premijerno je izveden komad *Filozofi*. Autor je bio Šarl Paliso (Charles Palissot), pisac, kažu, nevelike inventivnosti, ali znatne popularnosti u to vreme. Slavu je stekao delima u kojima se žestoko podsmevao enciklopedistima i važio je za jednog od centralnih predstavnika književnog protivprosvetiteljskog osporavanja prosvetiteljskog pokreta između pedesetih i sedamdesetih godina XVIII veka.³ Reč je ne o kritici, već pre o bezobzirnom rujanju Didrou, Helveciju, Rusou, Grimu (Rousseau, Diderot, Helvétius, Grimm) i drugim najznačajnijim filozofima toga doba. Nikom od njih nije posvećena posebna pažnja, koja bi se očitovala u iole ozbiljnijoj analizi njihovih dela i postavki, niti su uzeti i predstavljeni kao nekakva zajednica konkurentskog „istraživačkog programa”, već radije kao skupina neprijatelja koja se na detinjast i ozbiljnih primedbi nevredan način suprotstavlja samorazumljivom poretku stvari, ili čak elementarnoj inteligenciji i dobrom ukusu. Slika jedne takve skupine staje u jednu tada – ali da li samo tada? – ozloglašenu reč: „Filozofi”.

Filozofi prosvetiteljstva su u Palisoovoj istoimenoj predstavi sebična ekipa korumpiranih demagoga, čija je (o)laka kritika svih ličnosti i institucija našla zaštitu pod uvaženim kišobranom „filozofije”. Naročito draga

² Upporediti: Mile Savić, „Deklinacija prosvetiteljstva: od negativne kritike do popularnog pozitivizma”; *Theoria*, 49, 3, 2006, str. 66–67; James Schmidt, „What Enlightenment Was, What It Still Might Be, and Why Kant May Have Been Right After All”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 49. No. 5, 2006, str. 653.

³ Ali je i to, dakako, jedna predstava koju je potreba (lakše) istorizacije njegovog lika donela, jedan dakle mogući pri-vid, pri-čin. Olivije Fere (Olivier Ferret) u predgovoru kritičkog izdanja Palisoovog najpopularnijeg i najpolemičnijeg dela, *La comédie des Philosophes*, s dobrim razlozima odbija da svrsta Palisoa na ikakvo definisano filozofsko ili estetičko mesto, već na njegovom slučaju radije nijansira pred(po)stavljene dualizam *philosophesa* i „reakcionarnih“ protivprosvetitelja u semantičkom ratu toga doba. Nasuprot nekoj čvrstoj ideološkoj zatucanosti, religioznom mračnjastvu, kakvim će se pokazivati oponenti prosvetiteljstva koje će tek doći, ispostavlja se da je Palisoova antifilozofska orijentisanost proistekla pre iz oportunitizma, iz karijerističkih razloga, nego iz snažnih moralnih ili religioznih uverenja. Videti: Olivier Ferret, „Préface”, u: Charles Palissot, *La Comédie des ‘Philosophes’ et autres textes*, Publications de l’Université de Saint-Étienne, Saint Étienne 2002, str. 15.

238 meta napada su Didro i Ruso, ali je ovaj potonji izgleda najlošije prošao. Ruso je, doduše sasvim volterovski, prikazan kao primitivac koji bi hteo da čovečanstvo prohoda četvoronoške i jede zelenu salatu. U pantomimskoj sceni, koja je svojevrsna kulminacija komedije, jedan od likova, Krispen (Crispin), kojeg igra tada čuveni glumac Previl, zaista izlazi na binu puzeći na sve četiri, dok se okolni *philosophes* dive tome koliko je taj čuveni *citoyen de Genève* blizak prirodi i proglašavaju njegov nastup (predstavu) čistim aktom filozofije, čistim filozofskim činom. Uopšte, filozofi su predstavljeni kao smešni, ali i kao ljudi bez morala.

Time je sezona lova na „ljude od pera” otvorena. Komedija je imala uspeh i javnu podršku u visokim krugovima: „Licemerna klika iz Versaja smatrala je delo prekrasnim”, zapisao je Volter (Voltaire). Didroov dijalog *Ramoov sinovac* iz 1761. smatra se direktnim odgovorom, satirom uperenom upravo protiv tadašnjih brojnih i uticajnih neprijatelja filozofa i filozofije, protiv „bande antifilozofa” koju je oko sebe okupljao, između ostalih, Paliso, ali je taj odgovor bio odveć literarno uspešan da bi bio i neposredno delotvoran na javno mnjenje.⁴

Sustanarsko pravo

Primer drugi je iz „prijateljskog pera”, mada nama, s obzirom na potom susretnute učinke onoga što su pisali osamnaestovekovni „ljudi od pera”, više uopšte ne izgleda tako. On bi da bude utopija koja kritikuje aktuelno društvo, jedan snovidajno predstavljen realizovani prosvetiteljski program slobodnog i srećnog društva građana, jedan program koji bi da derogira postojeći sistem apsolutizma monarha i možda ga natera, ili mu makar sugeriše, da preduzme neophodne izmene i odstupi od naslednih privilegija za račun ličnih zasluga, jedna najava onih neophodnih društvenih reformi za koje autor veruje da nastaju postepenom izmenom pojedinačnih svesti i moralnim usavršavanjem koje obezbeđuje filozofija, jedan, dakle, politički roman koji najavljuje socijalne i ekonomske promene predstavljaajući idealno društvo, ali su danas verovatno najzanimljiviji oni i nehotice negativno-utopijski elementi u njemu, one vizije trijumfa prosvetiteljstva koje će savremnost prepoznati kao njegove grehe.

---

⁴ Upporediti: Charles Palissot, *La Comédie des 'Philosophes' et autres textes*, Saint Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne; Petar Živadinović, „Duh slobode”, u: Deni Didro, *Ramoov sinovac / O svojstvima...*, BIGZ, Beograd 1985, str. 10; Charles Pallisot, *Oeuvres Complètes. Nouvelle Édition, revue, corrigée & considérablement augmentée. Tome Septième, contenant Le Triomphe de Sophocle, et Divers Mélanges*, Londres, et se trouve à Paris, chez Jean-François Bastien, libraire, rue du Petit-Lion, 1779.

Vlast je ovaj filozofski san i shvatila kao pamflet protiv postojećeg stanja stvari i zabranila knjigu. Ona je svejedno postala bestseller i dvanaest godina po prvom objavljivanju doživela je dvadeset izdanja i prevode na italijanski, nemački i engleski jezik. Naročito topao prijem je doživela u Nemačkoj gde su je, između ostalih, rado čitali Fihte, Gete, Herder, Jakobi i Šiler (Fichte, Goethe, Herder, Jakobi, Schiller), a renesansa manjeg intenziteta joj se dešava pre desetak godina, sa milenijumskom strepnjom.⁵ Sam autor, tridesetogodišnjak u vreme pisanja knjige, sa svoje strane je doživeo i obistinjenje svojih proročanstava, u koje do 1789. godine veli da i nije preterano verovao, a koje, po svemu sudeći, nije smatrao ni bezuslovno srećnim: „U svojoj knjizi sam neskriveno i nedvosmisleno predviđeo sve moguće promene... Ja sam istinski prorok revolucije i kažem to bez ponosa.”⁶

Desetak godina posle Palisooove komedije o „filozofima”, 1771. godine je, dakle, objavljen fantastični roman Luja Sebastijana Mersijea (Louis Sébastien Mercier) *Godina 2440: pusti san*. Radnja počinje jedne noći 1768. godine. Posle svađe s jednim Englezom i prijateljem „filozofa”, koji mu je ukazao na sva zla i nepravde francuskog društva, neimenovani junak – pripovedač odlazi na spavanje, zaspi, i „probudi” se (i dalje u snu) posle šesto sedamdeset godina spavanja, u 2440. godini, kad mu je tačno sedamsto godina. U tom svojevrsnom i neodoljivom „misaonom eksperimentu”,⁷ zatiče obnovljeni, odnosno dobrim delom iznova izgrađeni Pariz, u kojem

⁵ Till R. Kuhnle, „Die Beharrlichkeit des Millenarismus”, u: *Vier Studien zur Pathogenese literarischer Diskurse*, Stauffenburg (colloquium Merciers *LAn 2440* im Kontext der millenaristischen Tradition der Geschichtsphilosophie), Tübingen 2005, str. 224–233.

⁶ Everett C. Wilkie Jr., „Mercier’s *LAn 2440: Its Publishing History During the Author’s Lifetime*”, u: *Harvard Library Bulletin*, Vol. XXXII, 1984, str. 393. Uostalom, autor je bio neprijateljski raspoložen prema „filozofima”, mada je u najvećoj meri delio njihove vizije i čak sačinio ovim svojim delom najuverljiviji ili, u svakom slučaju, naj-slikovitiji politički testament generacije koja je kroz literaturu sanjala nastupajuću revoluciju i nadala se izgradnji boljeg sveta. Bio je jedan od onih složenih i protivrečnih likova koji nisu tako retki u doba prelaza, da ne kažemo tranzicije. Verovao je da moderna nauka nije donela nikakav stvarni napredak i čak da je zemlja kružna ravna ploča oko koje se okreće sunce. Kao konzervativni umerenjak bio je utamničen pod vladavinom terora, ali je pušten posle pada Robespijera. Uporediti: Hermann Hofer (prir.), *Louis-Sébastien Mercier précurseur et sa fortune*, Wilhelm Fink Verlag, München 1977; Jürgen Fohrmann, „Utopie und Untergang. L.S. Merciers *LAn 2440*”, u: Klaus L. Berghahn und Hans U. Seeber (prir.), *Literarische Utopien von Morus bis zur Gegenwart*, Königstein/Ts: Athenaum, 1983, str. 105–124; Jean-Claude Bonnet (prir.), *Louis Sébastien Mercier (1740–1814), Un hérétique en littérature*, Mercure de France, Paris 1995.

⁷ Uporediti: Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*, W.W. Norton, New York 1996, str. 120.

240 su obistinjena obećanja revolucije: vladaju mir i sreća njegovih žitelja. Svako nasilje je nestalo i svetlost razuma je konačno odnela pobjedu. Pravni sistem je reorganizovan, odeća građana je udobna i praktična, lečenje u bolnicama je efikasno i osnovano na nauci. Ne postoje više laž, pohlepa i ambicija; ne postoje takođe ni monasi, sveštenici, prostitutke, prosjaci, učitelji plesa, šefovi kuhinja, stajace vojske, arbitrarna hapšenja, porezi, gilde, spoljna trgovina, kafa, čaj i duvan. U ruševinama Versaja junak nailazi i na samog Luja XIV, koji tamo ophrvan krivicom plače, a jedna zmija tada odgmiže u ruševine i natera naratora da se probudi...

Nama je možda zanimljivije kako stoji stvar sa knjigama i, uopšte, „stvarima duha” u ovoj fikciji. Ispostavlja se da je u toj, u budućnosti ostvarenoj, utilitarističkoj utopiji prosvetiteljstva, Didroova i Dalamberova (D'Alembert) *Enciklopedija*, na primer, obavezno štivo već u osnovnoj školi. Štaviše, *Enciklopedija* je jedno od retkih dela novog veka koja su preživela do tog XXV veka. Pošto je to knjiga koja, očigledno, sadrži svu potrebnu mudrost, uzdignuta je u takoreći sekularnu bibliju, onu Jed(i)nu knjigu koja gradi *unius libri* društvo. Većina knjiga iz drugog milenijuma je pak uništena, spaljena, budući da su se pokazale kao posve beskorisne, a uz to najčešće i nemoralne, a one malobrojne, koje su se učinile dovoljno važne da se sačuvaju, recimo dela Montenja, Dekarta, Monteskjea (Montaigne, Descartes, Montesquieu), kako se navodi, očišćene su od svih „suvišnih reči, koje nam zastiru istinitio gledište”, temeljno su prerađene „u skladu sa istinskim moralnim principima” i potom ponovo štampane u obliku „sažetaka”.

Sledeći te autore, kao i one iz enciklopedističkog okruženja, Mersije stiže da kaže ponešto i o statusu religije u tom „vrlom novom svetu”. Hrišćanstvo je, na primer, zaista propalo, ali ga je zamenila nekakva prosvetiteljska verzija prirodne religije. Obožava se „Najviše biće”, čiji su hramovi potpuno prazni, bez ikakvih skulptura ili slika, samo je na zidovima uklesana reč „Bog” na brojnim jezicima. Ritual inicijacije u tu religiju, koji zovu „pričešće dveju beskonačnosti”, jedan je od malobrojnih rituala koje ta religija uopšte poznaje, i sastoji se u gledanju kroz teleskop i mikroskop. Tom prilikom se pred našim očima otvara beskrajni ponor beskonačno velikog i beskonačno malog, koji, svaki na svoj način, obelodanjuju attribute „Bića svih bića”, Bića koje je „upalilo sva ta sunca i udahnulo život i osetljivost neopazljivim atomima”. Ateista takoreći nema, a ako se neki i pojavi, smesta biva dat na preobraćenje, tako što mu se prepisu obavezne studije „eksperimentalne fizike”, nakon kojih neće više moći da poriče postojanje Boga.⁸

⁸ Videti: Louis Sébastien Mercier, *L'An 2440: Rêve s'il en fut jamais*, La Découverte, Paris 1999; uporediti: Marilyn A. Perilberg, *L.-S. Mercier's L'An 2440 and the French Revolution: eighteenth-century Bourgeois idealism in thought and practice*, Northern Illinois University Press, DeKalb, IL 1971; Sharon Elizabeth Hagerman, *Some aspects*

Univerzalni stanodavac

Ako ova dva primera zamislimo kao graničnike, vidimo da je projekcija filozofije prosvetiteljstva ili prosvetiteljstva kao filozofije ne samo dvostruka nego i uzajamno protivrečna: s jedne strane je predstavljena kao nemoralna, neodgovorna, razorna i uneređujuća, a s druge strane, onako kako mi danas češće i, čini nam se, produktivnije čitamo, stilizuje se u apsolut, disciplinujuća je i ekskluzivistička. Asocijacije iz naših primera takođe upućuju na suprotne smerove. Ako se oslonimo na Palisoovu reprezentaciju, na um nam padaju Aristofanove sprdnje sa smešnim i posofističnim Sokratom – koje kruniše nimalo smešna i niukoliko književna presuda; Palisoova slika šašavih filozofa upisuje se onda u neku vrstu filozofske mitologije kao još jedan ismevački napad na filozofiju koja, u ovom svom samorazumevanju podrazumevana kao plemenita, vazda i sveltremeno posluđuje kao inspiracija za prostačku nadmenost. Ali može se asociirati i, da tako kađemo, ne unazad, nego unapred. U drugom slučaju, u slučaju Mersijeovog romana, prosvetiteljstvo ne izlazi na zao glas, kao što je u to doba gotovo isključivo bio slučaj, kao nekakva destruktivna, uništiteljska i negativna sila. Ono se sada, naprotiv, preporučuje i širi o sebi dobar glas upravo onim, takođe svojim, ali u odnosu na prethodno viđenje direktno obrnutim karakteristikama, koje će ga iza Drugog svetskog rata dovesti na zao glas: kao ustrojiteljska i odveć konstruktivna teorijska advokatura programskog/projektantskog nasilja majstora – mislilaca.

A to su potpuno oprečne stvari. I ne samo te. Različite protivprosvetiteljske formacije, koje se, dakako, određuju svojom recepcijom ili konstrukcijom „prosvetiteljstva”, diđu potpuno različitu optužnicu protiv njega. One bi se, recimo, mogle grupisati na sledeći način. „Komunitarijansko” protivprosvetiteljstvo Berka i De Mestra, Hamana i Herdera, naslediće razvijenije optužbe Makintajera, Tejlora, Hajdegera i Gadamera (Burke, De Maistre, Hamann, Herder, MacIntyre Taylor, Heidegger, Gadamer), koji će prosvetiteljski individualizam prozivati zbog uzrokovanja posvemašnjeg nihilizma, moralne i društvene atomizacije i dekadencije, te izvesne uniformizacije koja ne ostavlja prostora za autentičnost i pluralizam kultura.

---

of a utopian society as portrayed in Mercier's L'an 2440, Vanderbilt University, Nashville 1973; Paul Alkon, „The Paradox of Technology in Mercier's L'An 2440”, u: Klaus L. Berghahn, Reinhold Grimm (prir.), *Utopian Vision, Technological Innovation and Poetic Imagination*, Carl Winter, Heidelberg 1990, str. 43–62; Henry F. Majewski, *The Preromantic Imagination of L.-S. Mercier*, Humanities Press, New York 1971; Enrico Ruffi, *Le rêve laïque de Louis-Sébastien Mercier entre littérature et politique*, Voltaire Foundation, Oxford 1995; Miran Božović, „Le Tout, ili o materijalnom Bogu”, u: Svetlana Gavrilović (prir.) *13 čitanja*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2008, str. 51–79.

242 Drugi krak kritike prosvetiteljstva – koji se pruža od Ničea, preko Horkhajmera i Adorna, do Fukoa, Deride i Liotara (Nietzsche, Horkheimer, Adorno, Foucault, Derrida, Lyotard) – verujem da se, sa jednim izuzetkom, samo uslovno može nazvati protivprosvetiteljstvom, makar i „libertarijanskim”. Ugrubo, on napada prosvetiteljstvo upravo zbog inaugurisanja monolitne filozofske formacije, koja izdaje deklarisan individualizam i poziva ga na odgovornost zbog njegove potencijalne ili aktuelne konspiracije sa totalitarizmom.⁹

Kao retko koja formacija, filozofija prosvetiteljstva je, dakle, optuživana za međusobno upravo suprotstavljene grehe. Ona je istovremeno proglašavana odgovornom i za do krajnjih granica rasparčavajući individualizam i za kolektivizam bez ikogjeg ispusta ili ostatka, i za bezvoljni nihilizam i za inauguraciju logosa imperijalne dominacije i eksploatacije, i za ideološko modelovanje liberalnog društva i za politički eskapizam, i za to da je svojim metanaracijama izvor svakojake univerzalizujuće diskriminacije i da mu manjka bilo kakav neinstrumentalni princip, i da ljude čini anesteziiranim i podložnim manipulaciji, i da od njih pravi egocentričke atome, i da oni postaju moralno indiferentni i da se neopravdano smatraju moralno superiornim...¹⁰ To, naravno, može da svedoči o tome da je pitanje prosvetiteljstva i posle svoje trovekovne moderne odiseje otvoreno i inspirativno pitanje, više nego gotov odgovor, ili jedno savremeno pitanje upravo tamo gde se činilo da su već dati odgovori. Ali može da govori i o proizvoljnosti njegovih reprezentovanja i o diskurzivnoj razuđenosti tog pojma koji pre-rasta u džoker-termin bilo arhi-okrilja bilo arhi-neprijatelja, u lozinku koja se ispunjava *ad hoc* sadržajima s obzirom na potrebe ovog ili onog oslanjanja, ovog ili onog poštapanja.

⁹ U još razloženijoj varijanti, iz odnosa prema Francuskoj revoluciji mogu se skicirati tri linije kritike prosvetiteljstva: jedna dovodi u pitanje prosvetiteljsku kritiku autoriteta i tradicije u ime razuma (posle Berka slede Haman, Gadamer, Makintajer i Rorti (Rorty)); druga propituje „uznemiravajuću srodnost“ razuma, terora i režima dominacije (iza Hegela nastupaju Adorno, Horkhajmer, Habermas [Habermas], Liotar i Derida); treća nastoji da operiše ideal prosvetćenosti od svih onih veza sa Francuskom revolucijom koje se tiču moći i nasilja (Niče i Fuko) (videti: Mile Savić, „Dijalektika prosvetiteljstva ili dijalektika prosvetćenosti”, *Sociološki pregled*, vol. XXXX, no. 2, 2006, str. 165–187; Robert Wokler, „Continental Enlightenment”, u: Edward Craig, Luciano Floridi (prir.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, London 1992).

¹⁰ Uporediti: James Schmidt, „Introduction: What Is Enlightenment? A Question, Its Context, and Some Consequences”, u: James Schmidt (prir.), *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, University of California Press, Berkeley 1996, str. 1; Mile Savić, „Prosvetiteljstvo: kriza i preobražaj pojma”, *Filozofija i društvo*, 30 (2), 2006, str. 11–12; John Gray, *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, Routledge, London and New York 1995.

Utoliko pre se čini neophodnim odgovoriti na pitanje s početka. Ne toliko ili ne uopšte zbog nekakve akuratnosti, zbog odbrane nekakvog autentičnog istorijskog prosvetiteljstva pred naletima raznorodnih protivprosvetiteljskih reakcija i (dis)kvalifikacija. U izvesnom smislu, upravo suprotno: s onu stranu reprezentativističke zablude, potrebno je znati o čemu se govori kada se govori o prosvetiteljstvu da bi se sačuvala i razložnost i, u isti mah, produktivnost te višeznačne i do kaučuk-pojma avanzovale šifre. A to znači odlučiti: ili je pravo mesto za skup o prosvetiteljstvu salon, sa sve gostoprимljivim gospođama i rafiniranim trpezama, govorima i gostima, u dobroj tradiciji one prve generacije prosvetitelja,¹¹ ili je to, na izvestan način proglašavajući merodavnim učinke tih okupljanja, sumorna ulica ispred tih kitnjastih salona, ulica sa sve barikadama, revolucionarnim zanosom, Bastiljama i Lujevima kao ciljevima u izgledu osvajanja i uklanjanja, sa giljotinom kao zaštitnim znakom, sa uverenošću protagonista u posed istine i preki put pravednika do nje.¹² Odnosno, to znači odlučiti – da konačno opravdamo i one nesrećne odevne rekvizite iz naslova – ili obući perike, svilene čarape, steznike i staviti veštačke mladeže, potopiti se potom ili prethodno u kadu parfema, sav onaj glamur koji je nemački puritanizam, kao i svaka i savremena mu i buduća omraza na intelekt, prezirao

¹¹ Videti pre svega novija istraživanja Dene Gudman (Dena Goodmann): „Enlightments salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions“, *Eighteenth-Century Studies*, vol. 22, no. 3, Spring 1989, str. 329–350; „Governing the Republic of Letters: The Politics of Culture in the French Enlightenment“, *History of European Ideas*, vol 13, no. 3, 1991, str. 183–199; *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Cornell University Press, Ithaca 1994; takođe i: Barbara H. Hanning, „Conversation and Musical Style in the Late Eighteenth-Century Parisian Salon“, *Eighteenth-Century Studies*, vol. 22, no. 4, Summer 1989, str. 512–528.

¹² Videti pre svega klasična, najvećim delom istoriografska dela: Donald Greer, *The Incidence of the Terror during the French Revolution: A Statistical Interpretation*, Harvard University Press, Cambridge (MA) 1935; Robert R. Palmer, *Twelve Who Ruled: The Year of the Terror in the French Revolution*. Princeton University Press, Princeton 1941; François Furet i Denis Richet, *The French Revolution*, Macmillan, New York 1970, a potom i novije (re)interpretacije: Norman Hampson, *The Terror in the French Revolution*, Historical Association, London 1981; David Bindman, *The Shadow of the Guillotine: Britain and the French Revolution*, British Museum Publications, London 1989; Keith Michael Baker, *Inventing the French Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1990; Pierre Saint-Amand, *The Laws of Hostality: Politics, Violence, and the Enlightenment*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1996; Arno Mayer, *The Furies: Violence and the Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton: Princeton University Press, 2000; Patrice Gueniffey, *La Politique de la Terreur: essai sur la violence révolutionnaire, 1789–1794*, Fayard, Paris 2000; Dan Edelstein, „Davoli, prirodno pravo i teror u Francuskoj revoluciji“, *Treći program*, br. 139–140, III–IV/2008, str. 412–433.

244 još u to doba,¹³ ili da se pojavimo kao sankiloti (*Sansculottes*), bezgaćani, golaći, pariski radnici i siromasi koje je francuska aristokratija tako pospr-dno krstila na početku Revolucija, jer nisu, kao što ona jeste, nosili kratke čakšire, pantalone do kolena (*culottes*), već duge pantalone, neku vrstu pre-teče radnog odela, sa sve frigijskom, odnosno jakobinskom kapom, koja signalizira da će vrag odneti šalu i da će radom po sekcijama, danas bi se reklo „ćelijama”, izvorna karikatura radništva zadobiti ozbiljan koliko i poguban politički uticaj pri pokušaju realizacije svojih radikalno egalitira-stičkih republikanskih načela.¹⁴ Odlučiti, dakle, jer su te stvari odlučive i jer ih je uputno razlučiti, ali sa svešću da ta odluka obavezuje, pre svega plod-nošću i dalekosežnošću interpretacije, i da stoga ne može biti arbitrarni izbor, kao i što može biti da nisu sasvim u krivu oni koji smatraju da u toj stvari uopšte nije u pitanju alternativa i da iz ovih razdvajanja, ali tek odat-le, možda mogu da preduzmu korak koji je i dalje na njima i koji podrazu-mevajućom (kon)fuzijom izbegavaju: da ustanove i ocrtaju put koji na neki, navodno zakonit, način vodi od jednog ka drugom.

---

¹³ Videti: Aileen Ribeiro, *The Art of Dress: Fashion in England and France 1750–1820*, Yale University Press, New Haven and London 1995. Nemačku lektiru tog doba, prema Isaiji Berlinu (Isaiah Berlin), obeležava upravo „mržnja prema intelektu i, povrh svega, snažna mržnja prema Francuskoj, perikama, svilenim čarapama, salo-nima, korupciji, generalima, carevima, svim velikim i sjajnim figurama ovog sveta koji su jednostavno inkarnacija bogatstva, pokvarenosti i davola“. „To je prirodna reakcija – nastavlja ovaj autor – pobožnog i poniženog stanovništva. To je poseban oblik anti-kulture, antiintelektualizma i ksenofobije, kojem su Nemci u tom trenutku bili naroči-to skloni. To je provincijalizam koji su neki nemački mislioci negovali i obožavali u XVIII veku i protiv kojeg su se Gete i Šiler borili čitavog svog života.“ (Isaija Berlin, *Koreni romantizma*, Službeni glasnik, Beograd 2006, str. 52–53; uporedi: Isaiah Berlin, *Three Critics of Enlightenment: Vico, Hamann, Herder*, Pimlico, London 2000).

¹⁴ Videti: Albert Soboul, *The Parisian Sans-Culottes and the French Revolution, 1793–4*, Clarendon Press, Oxford 1964; Albert Soboul, *The Sans-Culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793–1794*, Princeton University Press, 1981; Gwyn A. Williams, *Artisans and Sans-culottes: Popular Movements in Britain and France during the French Revolution*, Edward Arnold, London 1968; Michael Sonenscher, *Sans-Culottes: An Eighteenth-Century Emblem in the French Revolution*, Princeton University Press, Princeton 2008. Zahvaljujem Časlavu Koprivici, Vladimiru Milisavljeviću i Đorđu Vukadinoviću što su ove slike učinili bogatijim i preciznijem, kao i na drugim dragocenim primedbama koje su izneli prilikom diskusije o ovom radu.

Literatura

- Paul Alkon, „The Paradox of Technology in Mercier’s *L’An 2440*”; u: Klaus L. Berghahn, Reinhold Grimm (prir.), *Utopian Vision, Technological Innovation and Poetic Imagination*, Carl Winter, Heidelberg 1990, str. 43–62.
- Keith Michael Baker, *Inventing the French Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Isajja Berlin, *Koreni romantizma*, Službeni glasnik, Beograd 2006
- David Bindman, *The Shadow of the Guillotine: Britain and the French Revolution*, British Museum Publications, London 1989.
- Jean-Claude Bonnet (prir.), *Louis Sébastien Mercier (1740-1814), Un hérétique en littérature*, Mercure de France, Paris 1995.
- Miran Božović, „*Le Tout*, ili o materijalnom Bogu”; u: Svetlana Gavrilović (prir.), *13 čitanja*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 2008, str. 51–79.
- Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*, W.W. Norton, New York 1996.
- Dan Edelstein, „Đavoli, prirodno pravo i teror u Francuskoj revoluciji”; *Treći program*, br. 139-140, 2008, str. 412–433.
- Olivier Ferret, „Préface”; u: Charles Palissot, *La Comédie des ‘Philosophes’ et autres textes*, Publications de l’Université de Saint-Étienne, Saint Étienne 2002, str. 7–17.
- Jürgen Fohrmann, „Utopie und Untergang. L.S. Merciers *L’An 2440*”; u: Klaus L. Berghahn und Hans U. Seeber (prir.), *Literarische Utopien von Morus bis zur Gegenwart*, Athenaum, Königstein/Ts 1983, str. 105–124.
- François Furet and Denis Richet, *The French Revolution*, Macmillan, New York 1970.
- Dena Goodman, „Enlightments salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions”; *Eighteenth-Century Studies*, vol. 22, no. 3, Spring 1989, str. 329–350.
- Dena Goodman, „Governing the Republic of Letters: The Politics of Culture in the French Enlightenment”; *History of European Ideas*, vol 13, no. 3, 1991, str. 183–199.
- Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Cornell University Press, Ithaca 1994.
- John Gray, *Enlightenment’s Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, Routledge, London and New York 1995.
- Donald Greer, *The Incidence of the Terror during the French Revolution: A Statistical Interpretation*, Harvard University Press, Cambridge 1935.
- Patrice Gueniffey, *La Politique de la Terreur: essai sur la violence révolutionnaire, 1789-1794*, Fayard, Paris 2000.
- Sharon Elizabeth Hagerman, *Some aspects of a utopian society as portrayed in Mercier’s *L’an 2440**, Vanderbilt University, Nashville 1973.
- Norman Hampson, *The Terror in the French Revolution*, Historical Association, London 1981.
- Barbara H. Hanning, „Conversation and Musical Style in the Late Eighteenth-Century Parisian Salon”; *Eighteenth-Century Studies*, vol. 22, no. 4, Summer 1989, str. 512–528.
- Hermann Hofer (prir.), *Louis-Sébastien Mercier précurseur et sa fortune*, Wilhelm Fink Verlag, München 1977.
- Till R. Kuhnle, „Die Beharrlichkeit des Millenarismus”; u: *Vier Studien zur Pathogenese literarischer Diskurse*, Stauffenburg (colloquium Merciers *L’An 2440* im Kontext der millenaristischen Tradition der Geschichtsphilosophie), Tübingen 2005, str. 224–233.
- Henry F. Majewski, *The Preromantic Imagination of L.-S. Mercier*, Humanities Press, New York 1971.
- Arno Mayer, *The Furies: Violence and the Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton University Press, Princeton 2000.
- Louis Sébastien Mercier, *L’An 2440: Rêve s’il en fut jamais*, La Découverte, Paris 1999.
- Robert R. Palmer, *Twelve Who Ruled: The Year of the Terror in the French Revolution*, Princeton University Press, Princeton 1941.

- 246 Marilyn A. Perlberg, *L.-S. Mercier's L'An 2440 and the French Revolution: eighteenth-century Bourgeois idealism in thought and practice*, Northern Illinois University Press, DeKalb 1971.
- Aileen Ribeiro, *The Art of Dress: Fashion in England and France 1750-1820*, Yale University Press, New Haven and London 1995.
- Enrico Ruffi, *Le rêve laïque de Louis-Sébastien Mercier entre littérature et politique*, Voltaire Foundation, Oxford 1995.
- Pierre Saint-Amand, *The Laws of Hospitality: Politics, Violence, and the Enlightenment*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1996.
- Mile Savić, „Deklinacija prosvetiteljstva: od negativne kritike do popularnog pozitivizma”, *Theoria*, 49 (3), 2006, str. 53–83.
- Mile Savić, „Dijalektika prosvetiteljstva ili dijalektika prosvetećenosti”, *Sociološki pregled*, vol. XXXX, no. 2, 2006, str. 165–187.
- Mile Savić, „Prosvetiteljstvo: kriza i preobražaj pojma”, *Filozofija i društvo*, 30 (2), 2006, str. 9–29.
- James Schmidt, „What Enlightenment Was, What It Still Might Be, and Why Kant May Have Been Right After All”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 49. No. 5, 2006, str. 647–663.
- James Schmidt, „Introduction: What Is Enlightenment? A Question, Its Context, and Some Consequences”, u: James Schmidt (prir.), *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, University of California Press, Berkeley 1996, str. 1–44.
- Albert Soboul, *The Parisian Sans-Culottes and the French Revolution, 1793–4*, Clarendon Press, Oxford 1964.
- Albert Soboul, *The Sans-Culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793–1794*, Princeton University Press, Princeton 1981.
- Michael Sonenscher, *Sans-Culottes: An Eighteenth-Century Emblem in the French Revolution*, Princeton University Press, Princeton 2008.
- Gwyn A. Williams, *Artisans and Sans-culottes: Popular Movements in Britain and France during the French Revolution*, Edward Arnold, London 1968.
- Everett C. Wilkie Jr., „Mercier's *L'An 2440*: Its Publishing History During the Author's Lifetime”, u: *Harvard Library Bulletin*, Vol. XXXII, 1984, str. 348–400.
- Robert Wokler, „Continental Enlightenment”, u: Edward Craig, Luciano Floridi (prir.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, London 1992
- Petar Živadinović, „Duh slobode”, u: Deni Didro, *Ramoov sinovac / O svojstvima...*, BIGZ, Beograd 1985, str. 7–14.

Predrag Krstić

PERRUQUES ET CULOTTES: DES FIGURATIONS DES LUMIÈRES

Résumé

Dans ce texte, l'auteur s'emploie à présenter deux réceptions de la formation philosophique appelée Lumières. Les illustrations ou symboles pour ces deux représentations sont de caractère littéraire et viennent du milieu du 18e siècle: dans un cas, il est question de la comédie *Philosophes* de Charles Palissot et dans l'autre du roman utopique de Louis Sébastien Mercier *L'An 2440: Rêve s'il en fut jamais*. La conclusion est qu'il s'agit des représentations complètement différentes voire contraires des Lumières qui jusqu'à nos jours déterminent notre attitude envers ce concept qui a plus d'un sens.

Mots clés: Lumières, réception, représentation, figuration, concept.